

Култура у трансформацији

Зборник
Етнографског института САНУ
23

ISBN 978-86-7587-042-5

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

Collection of Papers, Volume 23

Culture in Transformation

Editor in chief:

Dragana Radojičić

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Milica Bakić-Hayden, Marina Martinova,
Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Elefterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Dimitrije Stefanović and
associate member of the SASA Vojislav Stanovčić, at VII meeting of the
Department of Social Sciences SASA, on September 11, 2007.

BELGRADE 2007

ISBN 978-86-7587-042-5

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

Зборник 23

Култура у трансформацији

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Милица Бакић-Хајден, Марина Мартинова,
Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски,
Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена Чворовић, Младена Прелић,
Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 11. септембра 2007. године на основу реферата академика Димитрија
Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2007

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu
www.etno-institut.co.yu

Рецензенти:
академик Димитрије Стефановић
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод:
Јелена Чворовић

Коректори:
Марија Ђокић
Биљана Миленковић-Вуковић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке Републике Србије

Радови у овом Зборнику резултат су рада на пројектима:

Савремена сеоска и градска култура – путеви трансформације (бр. 1868), *Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција* (бр. 2157), *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса* (бр. 147020), *Антрополошко испитивање комуникације у савременој Србији* (бр. 147021) и *Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* (бр. 147023), које у целини финансира МН РС.

Садржај Summary

Мирослава Малешевић, <i>Културни обрасци у обликовању женског идентитета. Проблем одрастања основношколци у Београду</i>	7
Miroslava Malešević, <i>Shaping female identity: cultural patterns and the problems of coming of age among girls in elementary school</i>	20
Александра Павићевић, <i>Живот савремене сеоске омладине – на примеру села Дубона код Младеновца</i>	21
Aleksandra Pavićević, <i>Contemporary Rural Youth: Life in the Village Dubona Near Mladenovac</i>	34
Сања Златановић, <i>Свадба и конструисање идентитета</i>	35
Sanja Zlatanović, <i>Wedding and Identity Construction</i>	46
Јадранка Ђорђевић, <i>Ко кога наслеђује? – врањски крај у другој половини двадесетог века</i>	47
Jadranka Đorđević, <i>Who Inherits Whom in the 2nd Half of the 20th Century in the Vranje Area?</i>	61
Љиљана Гавриловић, <i>Живот у новој средини: балканска избегличка прича</i>	63
Ljiljana Gavrilović, <i>Life in new environment: the Balkans refugee' story</i>	92
Мирослава Лукић-Крстановић, <i>Методе и извори истраживања етничности: Срби у Батањи</i>	93
Miroslava Lukić-Krstanović, <i>Methodology and Sources put Forward to Explore Ethnicity: the Serbs in Battony</i>	101
Младена Прелић, <i>Етнички идентитет Срба у Мађарској: резултати истраживања</i>	103
Mladena Prelić, <i>Ethnic Identity of the Serbs in Hungary: Research Results</i>	117
Мирјана Павловић, <i>Асимилација и мањинске организације Срба у Темишвару у историјском дискурсу</i>	119
Mirjana Pavlović, <i>Assimilation and Serbian minority organization in Timisoara: a historical discourse</i>	134
Мирјана Павловић, <i>Међунационални односи: Срби у Батањи</i>	135
Mirjana Pavlović, <i>International Relations: Serbs in Battonya</i>	150
Јелена Љворовић, <i>Caste behaviors among Gypsies in Serbia</i>	151
Јелена Чворовић, <i>Кастинско понашање Рома у Србији</i>	168

Мирослава Лукић-Крстановић, <i>Спектакли XX века: политичке арене и културне сцене у Србији</i>	169
Miroslava Lukić-Krstanović, <i>20th century spectacles: political arenas and cultural scenes in Serbia</i>	188
Ивица Тодоровић, <i>Резултати истраживања обреда литија - допунски осврт</i>	189
Ivica Todorović, <i>Religious Processions: Additional Results</i>	213
Милина Ивановић-Баришић, <i>Промене у годишњим обичајима у подавалским селима</i>	215
Milina Ivanović-Barišić, <i>Changes in Annual Customs in the Villages Underneath the Avala Mountain</i>	235

Милина Ивановић-Баришић

Промене у годишњим обичајима у подавалским селима

У раду се износе резултати истраживања промена у прослављању годишњих обичаја у подавалским селима Бели Поток, Пиносава и Зуце, у другој половини 20. века. Истраживање је обављено у периоду 2000-2004. године.

Обичаји који се изводе као саставни део празновања календарских празника јесу тема према којој јавност показује повећано интересовање у време празновања Божића, Васкрса, појединих породичних слава, као и неких других значајнијих празника.

Повећано интересовање за наведену проблематику указује на актуелност теме годишњих обичаја, али и на чињеницу да њихово проучавање није превазиђено, а поготово да није у потпуности исцрпљено као истраживачка тема. Стога не би требало ни у будућим истраживањима избегавати празновање као тему проучавања. Позната је чињеница да се кроз празновање и одржавање обичаја као саставног дела славља преплићу многи утицаји који су у прошлости били важни за нормално функционисање једне друштвене заједнице.

Описи обичаја који су публиковани у ранијем периоду најчешће су резултат теренских истраживања и бележења у месту где се обичај одржава. Међутим, у новијем периоду, у истраживањима ове теме истраживачи теже да обичаје бележе у време њиховог обављања, а то значи током празновања, односно – да истраживач буде учесник у празновању.

На страницама које следе биће изложени најважнији резултати истраживања на тему годишњих обичаја, обављених у периоду од 2000. до 2004. године, на Пројекту 2157: *Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција*, који се настављају радом на

Кључне речи:

годишњи обичаји,
промене, традиција,
савременост,
подавалска села,
друга половина 20.
века

Пројекту 147020: *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса*¹

Оквир истраживања

Истраживање задате тематике базирано је на проучавању начина празновања календарских празника и обичаја, односно на констатовању садржајних промена током друге половине 20. века. Промене су једна од веома битних одредница традиционалне културе у периоду после Другог светског рата. Стога не треба да чуди што су се стручњаци заинтересовали за проучавање промена у народној култури релативно брзо по започињању процеса модернизације. Ова тема ће сигурно још дуго бити у домену интересовања стручњака различитих профила, с обзиром на то да живимо у времену када су промене у свим областима живота и стварања значајне и врло актуелне.

Увид у објављену литературу открива повећано интересовање етнолога за тему промена већ током седамдесетих година прошлог века.² Међутим, промене које су се догађале у домену тзв. духовне културе, а посебно проучавање обичајног живота, у овом периоду су остале помало изван интересовања стручњака. Истраживање које је обављено током протеклих неколико година имало је за циљ да бар донекле попуни постојећу празнину у проучавањима. Занимљиво је да изван домена интересовања није остала само дата тематика, већ је исти третман имала и истраживана област. Увид у литературу показује да је околина Београда у досадашњим етнолошким истраживањима релативно скромно заступљена.

Како већ наслов упућује, предмет овога рада су новије промене и процеси у животу и култури становника подавалских насеља, тј. преплитање традиционалног и савременог посматрано кроз годишњи циклус обичаја, односно кроз обичаје који прате годишње календарске празнике. Да би се одговорило постављеном циљу, за истраживање су одабрана села: Зуце, Бели Поток и Пиносава.³ Ова села су део околине Београда, а налазе се на јужној – шумадијској страни. У јавном говору називају се још и подавалским селима. У административном погледу, ова област се све више издваја као засебна административна целина.

Историјски посматрано, београдска околина, односно подавалски простор, била је изложена многим утицајима. То је заправо цена живљења у близини великог града. Позната је чињеница да је Београд кроз читаву своју

¹ Пројекте у целости финансира Министарство науке РС.

² Видети избор литературе цитиране у библиографским јединицама које су приложене уз овај рад.

³ У подавалско подручје убраја се и село Рипањ. Ово село није било укључено у истраживања која су обављана у наведеном периоду.

историју имао значај стратешког простора. Промене су, као последица дешавања у самом граду, у његову непосредну околину брже продирале у свакодневни живот и знатно су уочљивије него у удаљенијим областима.

Процеси друштвених и културних промена код становника Београда и његове околине уочљиви су већ од друге половине 19. века, а наставили су се кроз читав 20. век. У овом погледу је нарочито занимљива друга половина прошлог века. Стога је истраживање ограничено на период од краја Другог светског рата до преласка у нови век, пошто за ранији период нема довољно поузданих извора који би олакшали праћење промена у обичајима. Значи, објективне околности су условиле да се проучавањем обухвати период друге половине 20. века, односно – сам почетак 21. века. У овако омеђеном периоду могуће је не само посматрање обичаја из годишњег циклуса који су још увек део обичајне праксе, већ и реална реконструкција празновања на почетку испитиваног периода.

У подавалским селима, убрзо после Другог светског рата, житељи се суочавају са знатно измењеним условима и начином живота. Ово није специфичност само испитиваних села. Нове околности у којима се одвија свакодневни живот допринеле су увођењу многих иновација које су се често морале прихватати и под условљавањима. Истовремено са продирањем иновација јављала се потреба за задржавањем традиције, која све више предваја породицу. Припадници различитих генерација, а што је нарочито изражено у прве две послератне деценије, имају прилично различит однос према „новотаријама“, како су називали новине које су продирале у свакодневни живот.

Сходно реченом, уочава се да испитивање годишњих обичаја као сегмента културне стварности захтева посматрање и одређене друштвене стварности. За подавалска села карактеристично је то да су се током друге половине 20. века трансформисала од традиционално пољопривредних у приградска. Ова промена стања морала се одразити и на ранији сеоски начин живота.

Најважнији чинилац ових промена је модернизација. Индустријализација и урбанизација, као најважнији сегменти модернизације, затим повећано описмењавање младих, па и старијих, кроз систем образовања у тзв. вечерњим школама и народним универзитетима, значајно су утицали на промене у начину живота и стечених навика. Посматрање утицаја ових чинилаца на промене у домену годишњих обичаја само је један од циљева постављених у овом истраживању.

Како се из претходног текста да наслутити, циљ обављених проучавања јесте установљавање промена у прослављању календарских празника и обичаја. У етнолошкој литератури је мало радова у којима се проблематика промена у годишњим обичајима сагледава у целини. Поменута празнина је утицала на то да истраживањем буду обухваћени сви годишњи обичаји који су одржавани у периоду после Другог светског рата.

Годишњи календарски обичаји у садашњем облику представљају затечено стање једног дугог и сложеног развоја, што је наметнуло потребу проучавања тренутног стања, али у историјској перспективи. Дакле, предмет истраживања и временски оквири проучавања захтевали су да се годишњи обичаји прате и синхроно и дијахроно. С обзиром на промене које су се дешавале у друштву током друге половине прошлог века, календарски празници и обичаји посматрани су истовремено као религијски и друштвени процес.

Имајући у виду одабрани предмет истраживања, као и основне циљеве који су се желели постићи, одабран је нешто специфичнији методски приступ. Подаци су због недостатка ранијих истраживања, па самим тим и публикованих резултата, прибављани путем теренских истраживања која су највећим делом обављена током 2002. и 2003. године.

Однос – традиционално и савремено

У постављеном оквиру задате теме за истраживање, као и у излагању прикупљених података, уочљиво је стално преплитање појмова *традиција* и *савременост*. Из тих разлога је током истраживања праћено ово преплитање, па се стога и осврћем на ове појмове као на део истраживачког процеса. Током истраживања и проучавања ове теме, прошлост и садашњост су се непрестано преплитале, не само у свакодневном животу већ и у свести становника проучаваних насеља. Стога ћу се у објашњењу ових појмова највише користити резултатима добијеним непосредним истраживањем теме годишњих обичаја у подавалским селима.

Није сувишно поменути да истраживање у којем се обухвата дужи временски период и где се преплићу различити друштвени процеси не може бити окончано у једном релативно кратком периоду. Истраживања ове врсте захтевају праћење у дужем временском периоду, да би се могла у континуитету пратити предметна проблематика. Један од разлога за овакву констатацију је и тај што су теме ове врсте доста подложне променама, па свако следеће истраживање може пружити нове, до истраживања често и непознате податке. На тај начин се кроз одржавање (односно, неодржавање) појединих обичаја могу уочити различити утицаји који су подстицали – у мањој или већој мери – промене у начину живота и стварања, и то не само у ужој (породичној) већ и у широј (сеоској) друштвеној заједници.

У овом излагању, а на то ме упућују и подаци прикупљени у истраживању, *традицију* посматрам као део културног наслеђа. Али морам да нагласим да није у питању „окамењено“ наслеђе које је пренето из прошлости, већ је то прошлост која се стално оплемењује прихватањем различитих врста иновација. То би значило да се под традицијом може подразумевати стално обновљив процес. Логично се, стога, намеће констатација да је савремено оно што долази, што је ново и врло често, по мишљењу многих, напредније у односу на традицију. Међутим, треба имати у виду чињеницу да је једна од

особина традиције та да се она стално обнавља кроз временско трајање. На тај начин је она, условно речено, веза између прошлости и садашњости, односно на неки начин стално обновљиви извор.

Традиција се најчешће изједначава са оним што сматрамо културним наслеђем, односно – културном баштином у историјском смислу трајања. На овај начин схваћено традиционално наслеђе може се само до извесне границе одвојити од онога што се сматра и обично назива *савременим*. Појмови *традиционално* и *савремено* се, заправо, само условно раздвајају у временској равни. Међутим, раздвајање ових појмова ипак треба прихватити са оградом, јер оно што је *данас* савременост, може већ *сутра* постати традиција.

Традицију можемо посматрати и као процес у коме своје место налазе различити чиниоци важни за њено даље одржавање и преношење млађим нараштајима. Ово је доста значајно, јер – како је познато – оно што није од посебног значаја за заједницу, то релативно лако и брзо нестаје из свакодневног живота. Овом процесу су посебно подложни обичаји. Несврсисходност их брзо избацује из обичајне праксе. С друге стране, ако нешто заживи и уклопи се у структуру народних обичаја и понашања, пре ће се прилагодити промењеним околностима него што ће се изобичајити.

Сеоске заједнице у којима је вршено истраживање започеле су у послератном периоду са убрзаном модернизацијом. Једна од последица овог процеса јесте и повећана међусобна повезаност, али и значајнија зависност од градске средине. Промене на глобалном нивоу утицале су да се становништво околине Београда све више запошљава у друштвеним предузећима и индустрији. Последица овог процеса је промена начина функционисања сеоске заједнице, а због појачаног утицаја града на традицијску сеоску културу.

Урбанизација – као један од видова модернизације села – све значајније диктира правила понашања, али и начин живота сеоског становништва, чиме поспешује како „растакање“ свести појединца, тако и традиционалне структуре сеоске заједнице. Промене у свакодневном животу које су започеле после Другог светског рата, а нарочито током шездесетих година прошлог века, нису биле од стране свих становника прихватане на исти начин. Као што је познато, људи се тешко одричу искуства и наслеђа претходних генерација, што су многи истраживачи сеоске проблематике уочавали током својих бројних истраживања и истицали у својим радовима, а што није могло промаћи ни аутору овог рада.

Модернизација која је захватила и подавалска села утицала је на то да већ током седамдесетих година прошлог века, поред становника чије је основно занимање пољопривреда, села настањују и други образовни профили, живећи и стварајући према својим потребама. На тај начин, вредносна мерила која су у прошлости била различита, временом су кроз заједнички суживот прилагођавана и све мање су била сметња за такав суживот и решавање проблема који су његов нераздвојни део. Тиме се отворила могућност

праћења начина на који се житељи сеоских заједница сналазе у суочавању са сталним променама које се у широј друштвеној заједници догађају, а које нису само материјалне и духовне природе, већ су све чешће и у домену моралних схватања.

Једна од особина процеса модернизације јесте могућност да се у релативно кратком временском периоду у свакодневни живот сеоског становништва укључују технолошка помагала. Наравно, за овакав напредак је од највеће важности била електрификација која је узроковала револуцију у начину живота, на првом месту – продужавањем трајања дана, јер више се дневни живот породице не завршава са првим сумраком. Као последицу модернизацијских токова можемо прихватити и чињеницу да би се садашњи становници (поготово млађи нараштаји) тешко уклопили у свет својих предака.

У времену различитих техничких помагала, чија је функција олакшавање и убрзавање обављања свакодневних послова, становници испитиваних села уопште и не размишљају о томе да ли је нешто *традиционално* или *савремено*. На који начин функционишу облици традиционалне културе који су се очували до данас и како је све то уклопљено у начин живота који обележава садашњост – то уопште није ствар о којој размишљају припадници сеоских заједница, пошто се промене прихватају као саставни део свакодневице.

Процеси друштвених промена обележили су период после Другог светског рата. Један од резултата ових процеса јесу масовнија померања становништва. Слично се догодило и деведесетих година, са уласком у период транзиције. Околина Београда је изражено миграционо подручје. Другу половину прошлог века обележиле су тзв. *дневне миграције*, које су знатно допринеле убрзавању промена у сеоским заједницама и њиховом неизбежном приближавању градској средини. Промењен начин живота за појединце значио је да *сеоска свакодневица* поприма потпуно другачије облике у односу на ранији период.

Поменуте промене, али и процеси који су се догађали у испитиваном периоду утицали су на то да се села, с једне стране, све више приближавају градским стандардима, али, са друге стране, и да се све више удаљавају од своје традиционалне културе. Значи, промене у начину живота учиниле су да се сам живот убрзано и садржајно мења. Промена које су утицале на олакшавање свакодневног живота било је и у ранијим периодима, али су се оне само повремено догађале. Оне, ипак, нису биле толико изражене и нису толико широко задрале у човеков начин живота, као што се то догодило током друге половине прошлог века.

Када се све то има у виду, постаје јасно зашто наслеђена традиција, нарочито током последње декаде прошлог века, све више постаје камен спотицања. Њена особина да подсећа на прошло време, представља највероватнији разлог томе што сада само мањи део становника испитиваних

села можемо назвати чуварима традиције. Наравно, није у питању целокупно традиционално наслеђе, већ само један његов део.

Посматрано на глобалном нивоу, процес трансформација захватио је – мање или више – све области сеоског живота. Као „жива“ творевина, обичаји су веома подложни променама и прихватању иновација. Познато је да су обичаји и пре појачаних процеса светске глобализације били подложни мењању и нестајању, али и настајању – мада много успореније. Динамика ових процеса много је израженија током последњих неколико деценија. Стога није сувишно питање: у којој мери годишњи обичаји успевају да се одрже у процесу сталних друштвених промена?

Како су обављена истраживања показала, већина празника и обичаја који се могу сматрати делом традиционалне обичајне праксе одржава се и у послератном периоду. Мање или више у скоро свим обичајима који су још увек у обичајној пракси задржала се суштина празновања у једном краћем послератном периоду. Према истим истраживањима, у новијем времену су многе обичајне радње из обредне праксе измениле некадашњу симболику. Код неких обичаја симболика је делом или у потпуности изгубљена или заборављена; међутим, код многих она још увек постоји, али јој се често не зна значење. У појединим деловима обичаја уочавају се магијски и религијски елементи који су релативно добро очувани. Истовремено се запажа да празновање постаје све једноличније због прилагођавања садржаја урбаним моделима, али и због све већег утицаја средстава јавног информисања (нарочито телевизије).

Садашњи поглед на празновање годишњих обичаја показује да различити чиниоци (међу њима и већ поменути) појачано утичу на трансформације и преосмишљавања устаљеног система прослављања. Непрестано је у току прилагођавање прослављања новонасталим условима живота и стварања. Не само да се обичаји скраћују, већ долази и до сажимања појединих обичајних радњи и њиховог ишчезавања због заборављања симболичног значења, а у новијем периоду је све приметније нестајање празничне обичајно-религијске праксе (приметно код тзв. мањих празника), које се у многим случајевима одржавања своди на минимум. Запажа се и замењивање традиционалних обредних реквизита сличнима фабричке производње.

У периоду омеђеном за истраживање успостављено је и неколико нових празника (7. јул и 1. мај, на пример). Они су значајни због тога што се њихово празновање поклопило са тзв. народним празницима. Празници који су и у ранијем периоду постојали, али им народ није придавао већи значај зато што нису имали за њега значајну обичајну праксу, почели су у послератном периоду да се форсирају од стране нових власти, што је нарочито уочљиво од шездесетих година прошлог века (на пример, Нова година почиње све више да потискује божићно празновање, а 1. мај преузима део ђурђевданског празновања – ђурђевдански уранак).

Обичаји из народног календара, који по мишљењу нових власти нису били примерени новом времену, а који су дуги низ деценија били устаљени у народној обредној пракси, једноставно су забрањени (воловска богомоља, литија). Овде помињем и забрану прослављања школске славе на дан Светог Саве (27. јануар), која није била само народни, школски, већ и државни празник.

Према породичној слави однос је био различит, а зависио је, пре свега, од руководећих структура у месним заједницама. Мислим да је неопходно нагласити да би неки од ових обичаја, због начина живота који су диктирале индустријализација и урбанизација, вероватно били изобичајени или трансформисани и без утицаја власти, само је питање у ком временском периоду.

У периоду после 1950. године почело је веће запошљавање у индустријским погонима и градским предузећима, па се слободно време svelo на годишњи одмор, викенд и државне празнике. За празновање, а нарочито за извођење пратеће обредне праксе, то је представљало велику сметњу због смањења слободног времена, које је неопходно да би се обичајна пракса ваљано обавила. Једна од последица насталог стања је и скраћивање прослављања празника или њихово потпуно изобичајавање, као и повећана слобода у избору начина празновања. То значи да су друштвени, економски и културни процеси током друге половине прошлог века у доброј мери угрозили читав народни систем веровања и обичаја. Последица настале ситуације је да су поједини делови обичаја доведени до редуковања, а врло често и до потпуног ишчезавања.

Једно од обележја савременог друштва јесте убрзано нестајање услова за одржавање и стварање творевина народне културе. Разлог је свакако у томе што нестају друштвени, али и психолошки оквири који су неопходни за опстајање малих сеоских заједница. Познато је да је управо од тих заједница највише зависило чување и одржавање култова, обичаја и предања. Последица насталих промена јесте и уситњавање породица, што директно има за последицу смањење броја извршилаца обредне праксе.

Новија истраживања показују да је традиционална култура ипак захваћена променама, али и да њени поједини сегменти нису толико угрожени да би у потпуности нестали. Сасвим је друго питање шта је крајњи резултат овог процеса и шта треба учинити да се културна баштина заштити и сачува од ишчезавања. То је посебно важно, јер – као што знамо – ни наши преци нису живели у много повољнијим условима од данашњих, али су ипак успевали да се одупру и сачувају многе вредности.

Превреднована традиција не мора увек да буде камен спотицања за напредак. Можда јој треба само поклонити мало више пажње и боље је валоризовати него до сада, тим пре што у последње време оживљава интересовање за многе вредности које се подводе под народну традицију. Искуство говори да постајемо свесни традиције и њене важности тек онда

када она у једном дужем периоду престане да буде део свакодневног живота. Као што је познато, традиција је променљива, па свака нова историјска или друштвена ситуација захтева увек нове начине њеног преношења, али и нове „технике“ њеног уочавања.

У новије време је уочљиво да се наша друштвена заједница (шире посматрано) налази у историјском моменту који обележава суочавање са стварањем једне глобалне културе, што је, заправо, општи светски тренд. Ова нова култура почива на правилима потрошачког менталитета. Под утицајем нових тенденција, све више ће нестајати стваралачке и културне разлике које су постојале и биле важна одредница народа. Једнообразност постаје атрибут културе која се ствара и која обележава наступајуће време.

Стога је оправдано поставити питање перспективе календарских празника и обичаја. Обичаји су настали као одраз духовних схватања народа на одређеном стадијуму развоја, а у прошлости су били нека врста закона којима је регулисан живот целокупне друштвене заједнице. Значи, обичаји су настајали услед потреба друштвене заједнице за њима. Међутим, када потреба за оваквим начином регулисања односа у ужој или широкој заједници престане, они опстају и једно извесно време након промене стања.

На промене постојећих обичаја утиче измењен начин живота, а услед новина у сфери економских, социјалних и комуникативних односа. У исто време, новонастале повољне околности омогућавају стварање нових обичаја или преосмишљавање појединих делова у оквиру постојећих обичаја. На изврстан начин, процес нестајања и настајања обичаја стално је у току, па је мала вероватноћа да ће сви обичаји у потпуности нестати. Сасвим је друго питање какав ће однос појединац имати према обичајима, пошто ће он бити тај који ће одлучивати шта је важно за његов лични опстанак и просперитет.

Резултати истраживања

Током истраживања прикупљен је солидан фонд емпиријског материјала. Увидом у садржај прикупљених теренских података може се констатовати да је у обичајној пракси заступљено прослављање већег броја календарских празника, као и пратеће празничне обредне праксе. Због релативно добро очуване обичајне праксе, у проучавање су уврштени сви празници који су у народу прослављани у другој половини прошлог века. Прегледом прикупљеног теренског материјала утврђено је да се највише очувала празнична обредна пракса у зимском и пролећном периоду године, мање током лета, а током јесењег периода готово је изобичајена.

У периоду омеђеном истраживањем, а према прикупљеним теренским подацима, јасно се издвајају две фазе. У првој фази, коју оквирно можемо сместити у период до краја шездесетих година прошлог века, запажа се да су обичаји прилично заступљени у свакодневном животу проучаваних сеоских заједница и да на неки начин диктирају правила понашања чланова ових

заједница. Већ у овом периоду почињу да се назире промене које ће касније бити знатно уочљивије.

Ово је и период када држава уводи одређене забране које директно утичу на редукацију празничног садржаја. Дакле, одређене структуралне промене у празничној обичајној пракси почињу већ у овом периоду. Промене у празновању, између осталог, условљавају и друштвени процеси о којима је претходно било речи.

Друга фаза проучавања обухватала је последњу деценију 20. века и прве године 21. века. Најважније обележје овог периода јесте обнављање појединих обичаја који су били забрањени у послератном периоду, или су због других разлога престали да се празнују. Поједини празници су добили на већем значају самим тим што је дан њиховог празновања проглашен за државни празник. На тај начин су многи, који су то раније желели а нису могли због обавеза на послу, добили могућност да на прави начин прославе празник.

Одређене повластице и форсирање празновања појединих празника из народног (одн. црквеног) календара од стране власти и медија није ублажило редуцирање празничне обичајне праксе, које се догодило у периоду седамдесетих и осамдесетих година прошлог века. Празнични календар је постепено или брзо задобио другачији изглед у поређењу са периодом непосредно после Другог светског рата. Осим изгледа, променио се и смисао празновања и одржавања обичаја код оних становника који су наставили да поштују народну традицију.

Прикупљена емпиријска грађа омогућава да се, условно речено, сачине два модела у функцији лакшег сагледавања промена насталих у прослављању празника и празничних обичаја током једне године. Ове промене су, заправо, праћене у два пресека:

1. од краја Другог светског рата до краја шездесетих година прошлог века и
2. у време истраживања – значи, после 2000. године.

Током истраживања, поред тежње да се сакупи што више емпиријског материјала, тежило се и уочавању насталих промена у годишњим обичајима у другој половини 20. века.

Задатак који је постављен у истраживању јесте да се установе, онолико колико је то у овој прилици било могуће, настале промене у садржају празновања, али и да се утврди значај који су празници и празнична обредна пракса имали у ранијем периоду, а који имају у садашњим условима. Због тога, а да би се одговорило постављеном задатку, истраживање се, као и каснији рад на сређивању сакупљене теренске грађе, заснивало на упоредној анализи прикупљеног емпиријског материјала према два формирана модела.

У даљем тексту биће сажето изложени резултати истраживања годишњих обичаја. Пошто су до сада помињане неке опште карактеристике, у

даљем тексту ће акценат бити стављен на промене које су се у испитиваном периоду догодиле у садржају празновања, као и у функцијама појединих обичаја.

Промене у садржају годишњих обичаја. Да би се могле на одговарајући начин сагледати промене настале у садржају празновања годишњих обичаја у другој половини 20. века, било је неопходно, пре него што се кренуло у истраживање, одредити параметре на основу којих би се, што је могуће веродостојније, утврдило раније и постојеће стање годишњих обичаја. На основу упознавања са предметном проблематиком, сматрала сам најмеродавнијим упоредно сагледавање, кроз два пресека релевантна за анализу, елемената који чине основну структуру празничног обичаја. Истраживање је показало да су елементи прослављања најважнији, па је стога анализа и усмерена према њима: *време прослављања, простор одржавања, учесници у обичају, обичајне радње, обредни реквизити*. Ови елементи омогућавају адекватно утврђивање насталих садржинских промена у периоду који је био оквир за истраживање.

- *Време прослављања.* Када је у питању време прослављања празника и годишњих обичаја, јасно се уочавају две категорије времена. *Датумско* време је конвенционално и повезано са одређеним датумима у току године. То значи да је датум прослављања за сваки празник унапред одређен календаром. На ово време појединац и његова заједница немају утицаја, већ се прилагођавају унапред датим временским оквирима празновања.

Друга категорија времена је сегментирана и условно се може назвати *дневним*, односно *вишедневним* временом у празновању. То подразумева концепцију прослављања празника и извођења обичајних радњи прилагођених, зависно од тога који се празник слави, дневном или вишедневном временском трајању. Значајно је да сегменти временског одређења празновања зависе од породичне и индивидуалне организације, мада постоје (данас не превише строги) временски оквири за обављање појединих обичајних радњи.

Увид у прикупљени емпиријски материјал показује да се датумско време празновања задржава или губи у зависности од тога да ли је празник престао да се празнује или не. У овом погледу се уочава да се већ педесетих година прошлог века, а нарочито у каснијем периоду, у структури славља постепено нарушава временска организација у обављању појединих обичајних радњи.

Прикупљена теренска грађа указује и на то да су после деведесетих година прошлог века у дневном, односно – у вишедневном ритму обележавања празника настале одређене промене. На пример: печеница се скоро уопште не коље на Туциндан, већ се то обавља на Бадњи дан, када се она и пече; полагајеник не долази више рано изјутра, већ у току преподнева; на Божић се не устаје сувише рано да би се божићно ђубре избацило напоље, а судови поспремили, већ се по устајању прво очисти кућа, па се онда обављају

други послови; васкршња јаја се не боје искључиво на Велики петак, већ се то може чинити и у суботу; за сеоске и породичне славе не спрема се ручак, већ се све чешће поставља вечера; *услава* се на Божић и породичну славу све чешће помера иза поднева итд.

Вишедневно празновање је током шездесетих година почело да се изобичајава, или да се делом редуцира. Остаје само тродневно празновање Божића, Васкрса и Духова, које је прихваћено и од стране цркве.

Промене су наступиле и када је у питању *време* за обављање појединих обичајних радњи на дан самог празника, јер се оно „прилагођава“ извршиоцима појединих делова обичаја. Поремећај некадашњег радног циклуса доводи до веће флексибилности и слободе одлучивања при обављању обичаја него што је то било у ранијем периоду. Током разговора се могло чути да би требало *тада и тада*, али *ми радимо тако*, или – отприлике – стари су радили како је требало, а ми радимо како можемо.

- *Простор одржавања обичаја*. За годишње обичаје је од посебног значаја простор где се одржавају обичајне радње. Истраживање теме је показало да су по овом питању посебно значајни: кућа, двориште, шума, сеоски простор, црква. Упоредна анализа прикупљене грађе показује да су у послератном периоду и у овом домену наступиле одређене промене. На овом месту ће се указати само на оне најзначајније.

- а) Простор за извођење обичаја на Бадњи дан, Богојављење, Покладе, Младенце, Велики петак, Марковдан, Духове и неке друге празнике није се променио у току испитиваног периода. То је простор куће, дворишта, шуме, цркве, села.
- б) Код празника код којих су изобичајени поједини сегменти обичаја дошло је до сужавања простора за одржавање обичаја. Као илустрација могу послужити примери: деца не иду на Материце у комшилук, тако да се обичај своди само на породично домаћинство; маскирана деца обилазе само један део села, а не читаво село; на Васкрс се не иде на игранку у *порту*, па је празновање углавном сведено на простор куће и дворишта итд.

Празници код којих је изобичајена обичајна пракса поштују се и даље, али сада као црквени или државни празници, па се простор који је био важан за пратећу обичајну праксу губи из празновања (нпр. Свети Игњат, Видовдан, 1. мај).

- в) Деведесетих година прошлог века обнављају се поједини обичаји који су били забрањени. То је и разлог појављивања нових места прослављања у односу на ранији период: школа, црква, шири сеоски простор (нпр. Свети Сава као школска слава, литија, Српска нова година).

Упоредна анализа два модела прослављања годишњих обичаја показала је да се већина годишњих обичаја – како раније, тако и данас – одржава у оквиру породичног домаћинства (нпр. Бадњи дан, Божић,

Богојављење, Младенци, Цвети, Васкрс, Свети Илија, породична слава и др.), а у знатно мањем обиму – у оквиру сеоског атара (нпр. Бадњи дан, Ђурђевдан, Задушнице, сеоске славе, породичне славе).

Промене које су се догодиле у календарским обичајима који су одржавани у оквиру сеоске заједнице представљају резултат промена на нивоу породице као уже целине и све мањег интереса појединца да се обичаји одржавају у континуитету. Тако долази до нестајања читавог обичаја (нпр. Лазарице, Бела недеља – маскирање и љуљање на јавним местима), или само неких његових делова (нпр. излазак у *порту* на Васкрс, ђурђевдански уранак, излазак на Авалу на вашар за 1. мај и 7. јули).

Од деведесетих година прошлог века, на већину празника се запажа повећан одлазак у цркву на јутарњу службу. После црквеног обреда, празновање и извођење обичајних радњи наставља се код куће, у зависности од тога који се празник прославља.

- *Учесници у обичајима.* У прошлости је најважније обележје празновања било окупљање свих чланова породице. Ова одредница празника била је у једном периоду послератне историје у другом плану. Поновно давање на значају празницима, у последњој деценији 20. века, има за последицу да се све више тежи окупљености свих чланова породице. Окупљање породице у ритуалима прослављања празника и обележавања обичајне праксе било је значајно из још једног разлога. Сваки члан је имао своја задужења, односно одређене улоге у извођењу обичајних радњи. Појединачна задужења су била унапред одређена према породичном статусу сваког члана. То су уједно биле и прилике када је појединац био потребан заједници, али и када је заједница била потребна појединцу. Празници су у прошлости, поред других чинилаца, одређивали смисао живљења и истовремено доприносили ојачавању породичне и сеоске заједнице.

Као и у другим областима, и у календарским обичајима је током друге половине прошлог века дошло до одређених промена у садржају. Ове промене су се одразиле и на учеснике, односно извршиоце обичајних радњи. Према истраживању, најчешћи извођачи појединих делова обичаја јесу: *домаћин, домаћица, мајке, очеви, деца, полаженик, гости, становници села*. Улоге су скоро идентичне у оба периода одређена у истраживању, наравно код оних годишњих обичаја који се и даље одржавају.

Већ је поменуто да су поједини обичаји у послератном периоду избичајени. Изобичајавање целог обичаја или само појединих његових делова смањило је потребу за бројем и врстом извршилаца. Тако, на пример, на Ђурђевдан момци и девојке не беру више биље, па самим тим не одлазе ни на текућу воду; млади одбијају да беру траве и цвеће за ивањдански венчић, па се он почиње куповати на градским пијацама; млада не *полази* родитељску кућу на Младенце, па су се избичајили и *младенчићи*; јаја за Васкрс све чешће боји и млађа особа итд.

Обнављање неких обичаја утицало је на то да се прошире број и врста учесника и извршилаца празничних обичаја. Тако, у обележавању школске славе учествују свештеник, родитељи и деца; у литији су обавезни учесници, поред свештеника, колачар, старији мештани и деца; у Врбци учествују свештеник, деца и родитељи итд.

Повећано одсуствовање чланова породице у време прослављања појединих обичаја, у периоду од шездесетих до деведестих година прошлог века, имало је за последицу преузимање улога. Најчешће је то било због одсуствовања мушкараца од куће, па су жене често биле принуђене да преузимају њихове улоге ради настављања одржавања обичајне праксе. С друге стране, околности живљења довеле су и до смањивања броја чланова породице. Стога није реткост да мушкарац или жена остану да живе сами у кући. Пошто обично не желе да прекину обичаје ни када су сами, принуђени су да у тим приликама преузимају женске, односно мушке улоге.

- *Обичајне радње*. Период до шездесетих година прошлог века карактерише релативно добра очуваност празника и обичајне праксе у току године. Ово је резултат појачане затворености сеоских заједница, али и задржавања већег броја становника на селу, у односу на број оних који су егзистенцијом везани за град. Одржавање и веровање у „моћ и снагу“ појединих обичајних радњи и празника годишњег циклуса, по мишљењу заједнице и појединца, омогућавало је несметано одвијање свакодневног живота. То је, заправо, био и један од начина њиховог чувања од заборава.

Увид у прикупљени емпиријски материјал и упоредна анализа обичајних радњи за два истраживана периода показују да је у овом сегменту празновања дошло до одређених промена.

Већ је поменуто да су током истраживаног периода поједини празници изгубили важност у народном обичајном календару. Обичајне радње које су биле саставни део празновања ових празника изобичајене су јер су изгубиле на значају.

Празници код којих је у ранијем периоду било мало обичаја, попут Светог Игњата, Крстовдана, Светог Трифуна, Младенаца, Видовдана, Преображења, поштују се као црквени свеци, пошто обичајне праксе више нема или је сведена на минимум.

Код празника са садржајнијом обичајном праксом, са престанком извођења појединих обичајних радњи не ремети се нарочито утисак о целовитости празника. То је, на пример, случај са Бадњим даном, Божићем, Богојављењем, Васкрсом, Ђурђевданом, породичним и сеоским славама.

Период истраживања обележиле су промене, не само у начину живота већ и у животном окружењу. Последице промена одразиле су се и на садржај обичајне праксе. Тако се, на пример, *истављање* печенице раније оглашавало прангијама, а у последњој деценији петардама, ватреним оружјем или никако;

на Божић се не умива изворском водом, већ водом из водовода; ручак за породичну и сеоску славу замењује се све чешће вечером итд.

Обнављањем обичаја, у обичајну праксу уводе се нове обичајне радње. У питању су, претежно, колективни обичаји (лителија и школска слава).

Захваљујући старијој сеоској популацији, празници и обичаји се у извесној мери задржавају и обављају. На тај начин се, бар донекле, задржава континуитет у празновању. Друго је питање шта ће се догодити са обичајима када њихово извршење преузме, због смене генерација, садашња средња и, поготово, млађа генерација.

- *Обредни реквизити.* Празновање и одржавање обичаја незамисливо је без одређених реквизита. Под реквизитом се у овом случају подразумева све што учесницима помаже у извођењу појединих обичајних радњи. Задржавање или нестајање обредних реквизита зависило је, пре свега, од значаја који је обичај имао у испитиваном периоду. Пошто је током друге половине прошлог века дошло до одређених промена у обичајној пракси, то су и изглед и улога реквизита прилагођени новонасталој ситуацији. Реквизити који се најчешће употребљавају, или су пак у прошлости употребљавани током извођења обичаја, јесу следећи: различито дрвеће, биље, животиње, предмети, поврће, воће, хлеб, тамјан, свеће, кадионице и др.

Шта се на основу прикупљеног емпиријског материјала, али и на основу свега напред реченог може закључити о годишњим обичајима у испитиваном периоду? Релевантни елементи, значајни као показатељи стања годишњих обичаја, у испитиваном периоду показују следеће:

1. празнични обичаји се највећим делом задржавају;
2. због редукције појединих обичајних радњи долази до промена у празничној обичајној пракси;
3. потпуно се губе празници и обичајна пракса;
4. обичајна пракса на поједине празнике се изобичајава, а празник се поштује као црквени светац;
5. уводе се нови празници.

Деведесетих година прошлог века приметно је враћање вери, што је донекле утицало и на промену односа према обичајима. Међутим, обнављање појединих забрањених обичаја ипак није у довољној мери прихваћено. Саговорници су у разговорима изнели запажање да је у почетку (по обнављању) много више мештана присуствовало њиховом извођењу, него што је то био случај у каснијем периоду. Који су разлози видљиве незаинтересованости за наставак одржавања (обновљених) обичаја – то је занимљива тема за неко будуће истраживање.

Промена функција календарских обичаја. У сеоским заједницама традиционалног типа време празновања је подразумевало да се све свакодневне обавезе и послови морају прекинути док празник не прође. То значи да су у ритму свакодневног живота ових заједница постојала два унеколико различита временска периода – тзв. време рада, односно време када се обављају свакодневни послови, и време празновања, када се углавном уздржавало од било каквих *већих* и *тежих* послова, изузев оних свакодневних. Ови временски циклуси смењивали су се у правилним размацима током једне године. Празнични и радни дани су били у потпуности садржајно различити.

Једно од обележја празничних дана јесте и обичајна пракса, од чијег правилног испуњавања је, како се мислило, зависио просперитет, али и опстанак заједнице. Ова обичајна пракса била је одраз организације породичног и сеоског живота. Празници, односно обичајна пракса, доскоро су били и нека врста регулатора понашања појединца, уже посматрано, али и сеоске заједнице као ширег колектива. У време када су ове заједнице биле упућеније на самоопстајање, а мање под утицајем градског начина живота (што постаје обележје послератног развоја), годишњи обичаји су били један од кохезионих елемената у одржавању и ојачавању друштвених веза.

Како је већ наглашено, после Другог светског рата, услед форсирања одређених друштвених процеса, промене у свакодневном животу постају све брже и све видљивије. Промењен начин живота темељно је уздрмао традиционалну организацију сеоских заједница, које су се онда морале уклапати у новонасталу друштвену ситуацију. Из тих разлога је оправдано поставити питање: како се нова организација живота одразила на функције годишњих обичаја?

Да би се утврдило како су се иновације у начину живота одразиле на годишње обичаје у испитиваним селима, подразумевало се да се функције обичаја посматрају:

1. на нивоу породице и појединца и
2. на нивоу шире сеоске заједнице.

На тај начин су промене постале много уочљивије.

- *Промена функције годишњих обичаја одржаваних у оквиру породице.* Посматрајући годишњу обичајну праксу која се одржава у оквиру породице, може се констатовати да су промене уочљивије на функционалном него на формалном нивоу.

На основу емпиријског материјала може се закључити да су – на почетку и на крају испитиваног периода – основне функције ових годишњих обичаја измењене или редуковане у појединим сегментима.

1. Циљ одржавања обичајних радњи у којима се препознаје *магијска пракса* био је да се обезбеде задовољавајући природни услови који су од

важности за сопствену производњу. Магијска пракса је посредним путем требало да омогући појединцу и заједници да утичу на природне појаве.

У новијем периоду, тј. у време обављених истраживања, може се констатовати да је магијско-религијска функција обичаја готово заборављена. Видљиво је да се у склопу извођења обичаја задржавају и поједине магијске радње, али не из веровања у њихову моћ, већ зато што је то део обичаја и што су и старији тако радили. Најчешће се и не зна зашто се понеке обичајне радње обављају, мада су припадници старије генерације знали да за неке од обичајних радњи објасне разлоге обављања.

2. Како се може и претпоставити, највише обичаја из годишњег циклуса одржавано је у оквиру породице, односно – у кућним условима. Свако од чланова породичне заједнице имао је своја задужења. У време аутархичног привређивања и поприличне затворености заједница, обичаји су били важан кохезиони елемент, па су на одређен начин доприносили и *учвршћивању породичних односа*.

Чланови породичне заједнице се кроз своје обавезно присуство у прослављању обичаја, али и кроз обављање празничних обичајних радњи за које су задужени, удружују ради остварења заједничких циљева. На првом месту је било осигуравање плодности и берићета за своју ужу и, посредно, за ширу заједницу, па потом и учвршћивање комшијских и рођачких односа, као и остваривање забаве и дружења.

Између два периода узета за анализу била је поремећена интеграција на нивоу породице, а због немогућности присуствовања одржавању појединих обичаја. Током последње деценије прошлог века донета је одлука да празници попут Божића, Васкрса и породичних слава буду нерадни дани, па је тако већина становника испитиваних села добила могућност да ове празнике, у бројно смањеној породици, обележи онако како сматра најприкладнијим.

Празници у чијем се одржавању осећала већа упућеност на родбинско посећивање (породичне и сеоске славе), али и учвршћивање комшијских веза (на пример, Материце), редуковани су у једном делу обичајног исказивања. Ови празници су, заправо, изгубили *спољна* обележја празновања. Нису, међутим, изобичајени као празници, већ је само сужен простор њиховог прослављања, пошто се све више свде на породичну заједницу.

Шта је узроковало промене у одржавању годишњих обичаја у испитиваним заједницама? Један од разлога, наравно не и једини, јесу појачане миграције као последица школовања деце. Већ почетком шездесетих година прошлог века, млађи чланови породице упућују се на школовање у град. Њихова жеља је да заврше школу, да се у граду запосле, а код појединаца – и да се временом настане у градској средини. Значи, тежња новостасалих генерација јесте да обезбеде своју материјалну егзистенцију, али и да промене место пребивања. Запошљавањем чланова средње генерације, претежно у градским предузећима, ова групација је променила не само свој друштвени положај, него и функционисање своје породице.

Породица је у новим околностима приморана на прилагођавање, што је и основни узрок промена у породичним односима. Промене у начину живота утичу на видљиву структурну реорганизацију породице. Ранија подела задужења у породици по полу и узрасту постаје, једноставно, неодржива у новонасталим условима живљења. Из тих разлога, све важније функције у породици преузимају они чланови који немају обавезе изван села. У питању су најчешће жене које нису запослене, мушкарци по пензионисању и деца предшколског узраста. То је био једини начин прилагођавања многих породица новонасталим околностима, али и потребама њихових чланова.

- *Промена функције годишњих обичаја одржаваних у оквиру сеоске заједнице.* Годишњи обичаји су до значајнијих друштвених промена били део свакодневног сеоског живота. Према њима је друштвена заједница одређивала ритам својих редовних дневних обавеза. Послови су у току године започињани, али и завршавани према одговарајућим празницима, што се и сада приликом теренских истраживања може чути. Потреба за неком врстом организације и друштвеног реда обавезивала је чланове заједнице на поштовање празничних обичаја, а све због умањивања стрепње од онога што може донети будућност. Обичаји су донедавно били механизам којим је сегментирана година, али и којим се омогућавало правилно функционисање друштвеног живота одређене заједнице.

Годишњи обичаји одржавани на нивоу села имали су задатак да задовоље:

1. опште потребе сеоске заједнице, али такође и
2. потребе домаћинства, а тиме и појединца као његовог члана.

Одржавање годишњих обичаја календарског циклуса на нивоу сеоске заједнице требало је да задовољи заједничке потребе целокупне те заједнице, а кроз задовољавање потребе породице и појединца – као њених саставних делова.

Ове потребе су исказиване на два нивоа:

1. на манифестном нивоу, кроз одређене видове окупљања и
2. на латентном нивоу, где су коришћене као нека врста регулатора понашања, којима су учвршћивани друштвени односи на нивоу читаве сеоске заједнице.

У новијем периоду, ове функције обичаја готово су у потпуности нестале, јер се обичаји одржавају у прилично измењеним околностима у односу на ранији период. Тако, на пример, окупљања у време сеоских слава нису ни изблиза фактор зближавања као што су била у ранијем периоду.

Промене које се запажају у годишњим обичајима чији је простор одржавања атар сеоске заједнице представљају, између осталог, резултат промена насталих у породици, као и промена у схватањима, што за последицу има све мању заинтересованост њених чланова да наставе са одржавањем

појединих годишњих обичаја. То би значило да су се промене у породици одразиле и на породичну заједницу и на село као шири колективитет, па самим тим и на одржавање појединих годишњих обичаја. На тај начин слаби и поштовање дотадашњих норми понашања, али и интегративна функција коју су ови обичаји донедавно имали у склопу уже и шире заједнице.

Узроци промена календарских празника и обичаја. Другу половину 20. века на нашим просторима обележили су период социјализма односно самоуправљања и период транзиције (после деведесетих година). Да би било јасније зашто је поменути период значајан у домену проучаване проблематике, неопходно је указати на то колико су, заправо, глобални процеси утицали на губљење обичаја у потпуности, или на само неке делимичне промене, а колико су допринели ревитализацији годишње обичајне праксе. Није на одмет поновити да су промене у празновању само одраз друштвено-економских промена у друштву, па и у испитиваним селима као његовим саставним деловима, а да су оне у овом периоду заиста биле не само интензивне већ и корените.

Савремене друштвене и културне промене које су захватиле и подавалска села измениле су традиционалне обрасце живљења, а у тим оквирима – и празничну обичајну праксу. Модернизација (са индустријализацијом и урбанизацијом), затим атеизација, па деатеизација, односно ревитализација религије, само су неки од најважнијих чинилаца промена о којима је било речи у овом тексту, а испољавали су се кроз општедруштвене процесе и нису специфичност само овог простора.

Проучавање промена у обичајима не може се издвојити из контекста посматрања целокупних догађања на ширем друштвеном плану, током друге половине прошлог и почетком овог века.

На промене у празновању календарских празника и обичаја највише су утицали већ поменути глобални друштвени процеси, који су се догађали између два испитивана периода, а посебно:

- а) *атеизација* на почетку испитиваног периода,
- б) покушаји *ревитализације вере* на крају испитиваног периода и
- в) *урбанизација*, шире посматрано, која је обележила читав проучавани период.

Ови процеси су се различито одразили на задржавање, односно на престанак одржавања календарских обичаја – како на нивоу породице, тако и на нивоу села.

Непосредно по окончању Другог светског рата успостављају се нови друштвени односи, којима се у потпуности раскида са наслеђем претходне државе, па и са црквеним наслеђем. Резултат нове државне политике јесте и званично прокламовање *атеизације*, која за последицу има велике промене у схватањима становништва у односу на наслеђену традиционалну културу, па

и на празновање као један њен део. Међутим, истраживања показују да процес атеизације није захватио сва испитивана села истим интензитетом. На степен њене прихваћености, односно неприхваћености, утицале су, пре свега, месне власти. У сваком случају, за време разговора истицала се ова чињеница, али и *жал* због напуштања обичаја. Колико је то било искрено исказано осећање, тешко је рећи, али је било доста горчине у објашњењима разлога напуштања традиције, односно прослављања обичаја.

Почетком деведесетих година прошлог века, поред других промена, српско друштво је захватио процес ревитализације религије. Видљиво је било повећано јавно испољавање религијских осећања, као и повећано посећивање цркава, не само у време празничних служби. Многи житељи испитиваних села почели су у ово време да мењају свој однос према цркви и црквеном учењу. На промену односа према званичној религији утицало је и грађење нових цркава у селима у којима их у ранијем периоду није било.

Поред ових општедруштвених процеса, на промене у годишњим обичајима утицала је генерацијска и полна поларизација. Тако, стицајем најразличитијих околности, најзаслужнији за одржавање годишњих обичаја јесу припадници старије генерације (рођени између два светска рата).

Припадници млађе генерације, будући подложнији утицају иновација, одричу се лакше и брже многих традиционалних вредности (па и обичаја), сматрајући их застарелим и превазиђеним. Поједини казивачи су, више успут, говорили о томе да њихова деца сматрају поједине обичаје непримереним времену у коме живе. А она су то и потврђивала својим односом према разговору на ову тему.

М. Ивановић-Баришић, *Библиографија*:

2002.

- *Трансформација годишњих обичаја у подавалским селима у периоду после Другог светског рата*, магистарски рад, Београд, 1-215.

2003.

- *Годишњи обичаји у подавалским селима*, Традиционално и савремено у култури Срба, Посебна издања Етнографског института САНУ 49, Београд, 57-59.

2004.

- *Временско одређење празника и годишњих обичаја у подавалским селима*, Гласник Етнографског института САНУ LXII, 257-266.

- *Традиционално наслеђе и савременост*, Традиција и савременост, Филозофски факултет у Бањој Луци, Научни скупови 5/II, Бања Лука 2004, 743-754.

2005.

- *Дневне миграције и њихов утицај на сеоску свакодневицу на примеру околине Београда*, Научни симпозијум „Србија и савремени процеси у Европи и свету“, Географски факултет и др., Београд-Тара, 439-444.

Milina Ivanović-Barišić

Changes in Annual Customs in the Villages Underneath the Avala Mountain

The research on annual customs undertaken during 2000-2004 has shown that the 2nd half of the 20th century witnessed massive changes in the content of celebration, implying therefore the changes in the customary practice. In the 1950's and for a large part, 19060's, customs and rituals performed belong to the inherited traditional ritual practice. After these two period, the changes appear more clearly, but not of the same intensity. Within holidays of a lesser importance, these changes are more profound: the ritual practice got easily and faster transformed, especially among so called church holidays. Among the holidays held by the people as having more importance, in spite of certain alterations, the kept ritual practice appears more solid and meaningful. The social changes in the period have influenced adaptations and alterations in celebrations, especially the process of modernization and industrialization, as well as fast urbanization of the rural areas. Furthermore, the alterations were influenced by the government prohibitions of certain holidays, atheism, secularization, and recently, a revitalization of the religion at the end of 1980's and 1900's.

Key words:

annual customs, changes, tradition, contemporary moment, the villages underneath Avala, 2nd half of the 20th century

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(497.11)(082)
316.7(497.11)(082)

КУЛТУРА у трансформацији / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић ; [превод Јелена Чворовић]. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2007 (Београд : Академска издања). - 235 стр. ; 24 см. - (Зборник / Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, ISSN 0351-1499 ; 23)

На спор. насл. стр.: Culture in Transformation. - Упоредо срп. текст и енгл. превод. - "Радови у овом Зборнику резултат су рада на пројектима: Савремена сеоска и градска култура - путеви трансформације, Традиционална култура Срба - системи представа, обреда и социјалних институција, Србија између традиционализма и модернизације - етнологска и антрополошка проучавања културних процеса, Антрополошко испитивање комуникације у савременој Србији и Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори" --> полеђина насл. листа. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз сваки рад.

ISBN 978-86-7587-042-5

1. Радојичић Драгана

а) Етнологија – Србија – Зборници

б) Културна антропологија – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 141819148